

Justyna Kobus

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Filologii Polskiej
Poznań
jusper@amu.edu.pl

Dokumentacja papierowa w zasobach archiwum Pracowni Dialektologicznej UAM

Abstrakt: Artykuł jest prezentacją zasobu archiwalnego Pracowni Dialektologicznej UAM w zakresie dokumentacji papierowej. Autorka przedstawia propozycję uporządkowania archiwaliów na zasadzie podzielenia dokumentacji na konkretne zespoły i podzespoły archiwalne. Wywód kończy się zasygnalizowaniem potrzeb archiwum w związku z omawianą grupą archiwaliów.

Słowa kluczowe: archiwum, dokumentacja papierowa, zespół archiwalny, podzespół archiwalny

Abstract: *Paper documentation in the archive of Poznań University's Dialectology Laboratory.* The article is a presentation of the archival resources of the Dialectological Laboratory at UAM in the area of paper documentation. The author presents a proposal to clear the archives on the principle of dividing the documentation into specific archival units and subunits. The article ends with an attempt to outline the needs of the archives in relation to the discussed grouping of the archives.

Keywords: archives, paper documentation, archival units, components archive.

Archiwum Pracowni Dialektologicznej UAM obchodzi w 2016 r. 70. rocznicę istnienia. Archiwum nie stanowi odrębnej jednostki organizacyjnej, jest ściśle związane ze specyfiką pracy poznańskich dialektologów, którzy – jak tylko pozwoliły na to możliwości techniczne i uwarunkowania dziejowe (zakończenie wojny) – zaczęli archiwizować mowę ludową w sposób fonograficzny (nie tylko graficzny).

Dzieje poznańskiej dialektologii zostały już wielokrotnie opisane, chociażby przez: Ludwika Zabrockiego (Zabrocki 1948), Ninę Borowską (Borowska 1953), Henryka Nowaka (Nowak 2001) czy Jerzego Sierociuka (Sierociuk 2015). Tu jedynie przypomnę najważniejsze etapy rozwoju jednostki.

Tabela 1. Kalendarium archiwum Pracowni Dialektologicznej UAM

Data	Wydarzenie	Założyciel/kierownik
Sierpień 1946 r.	Początek prac organizacyjnych nad powołaniem Archiwum Fonograficznego Instytutu Zachodniosłowiańskiego Uniwersytetu Poznańskiego (potocznie „Archiwum Fonograficzne” (Nowak 2001, 201)).	doc. Ludwik Zabrocki
1.01.1951 r.	Przemianowanie Archiwum Fonograficznego Instytutu Zachodniosłowiańskiego na Instytut Fonograficzny Uniwersytetu Poznańskiego.	dr Leon Kaczmarek
26.05.1956 r.	Przemianowanie Instytutu Fonograficznego UP na Zakład Fonograficzny przy Katedrze Języka Polskiego UP.	dr Wiktor Jassem doc. Zenon Sobierajski
Październik 1960 r. – wrzesień 1969 r.	Wyodrębnienie z Zakładu Fonograficznego Pracowni Archiwizacji Gwar przy Katedrze Językoznawstwa Ogólnego UAM; działalność tej Pracowni.	doc. Zenon Sobierajski
1974 r.	Powołanie Zakładu Dialektologii Polskiej przy Instytucie Filologii Polskiej UAM (dalej: ZDP UAM).	prof. Zenon Sobierajski prof. Henryk Nowak prof. Jerzy Sierociuk
1.04.2009 r.	Przemianowanie Zakładu Dialektologii Polskiej na Pracownię Dialektologiczną UAM (dalej: PD UAM) przy Instytucie Filologii Polskiej UAM.	prof. Jerzy Sierociuk

Opracowanie własne na podstawie (Nowak 2001, 201–212).

Głównym zadaniem ówczesnych zespołów badawczych, jak i współczesnych, była archiwizacja gwar, pozyskiwanie jak największej ilości nagrań terenowych. Z tego też względu najbardziej znany, a zarazem najcenniejszy, jest zbiór nagrań zgromadzonych w tzw. fonotece. W zbiorze nagrań liczących obecnie 2664 jednostki archiwalne łatwo wydzielić – choć faktycznie nigdy nie zostało to zrobione – dwa zespoły archiwalne: zespół archiwalny nagrań do 1990 r. (a w nim nagrania tzw. atlasowe i pozostałe) oraz zespół archiwalny nagrań po 1990 r. (nagrania robione z myślą o słowniku regionalnym Wielkopolski).

Tymczasem fonoteka to tylko część zasobu archiwalnego Pracowni. Przez siedemdziesiąt lat funkcjonowania archiwum gromadziło nie tylko utrwalone dźwięki, ale także dokumentację papierową. Z upływem lat materiałów papierowych wartych zachowania przybywało, lecz nie były one porządkowane (z wyjątkiem protokołów do nagrań) ani dzielone na jakiegokolwiek grupy tematyczne, słowem: nie były traktowane jako dokumenty archiwalne kategorii A, którymi bez wątplenia były i są.

W niniejszym artykule zaprezentuję (w pewnym uogólnieniu) zgromadzone w magazynie Pracowni Dialektologicznej UAM archiwalia i zaproponuję sposób ich uporządkowania z podziałem na zespoły archiwalne.

Najcenniejszą część omawianej dokumentacji stanowią protokoły do nagrań oraz rękopiśmienna spuścizna po naszych poprzednikach, a także prace licencjackie, magisterskie i doktorskie.

Przyjrzymy się pokrótce poszczególnym grupom dokumentów.

Jednym z zespołów archiwalnych mogą być protokoły do nagrań. Zasadniczo winien to być podzespół większego zespołu archiwalnego – Fonoteka (zob. w dalszej części artykułu). Protokoły nazywane także metrykami (zob. Pluciński 1953, 73) dotyczą „pierwszego zespołu fonograficznego. Protokoły zostały wykonane na słabej jakości papierze (tzw. kwaśnym papierze), co sprawiło, że przez lata ich stan wyraźnie się pogorszył (zalecane jest odkwaszenie tych dokumentów). Z punktu widzenia merytorycznego protokoły są o tyle interesujące, że dostarczają obok danych technicznych o nagraniu, wielu – dziś niemożliwych do uzyskania – informacji [...]. Dziś są zatem źródłem nie tylko informacji językowych czy psychologicznych, ale i etnograficznych” (Kobus 2016, 15), socjologicznych, agrarnych itd.

Protokół do nagrań to dokument zawierający informacje dotyczące konkretnego utrwalenia mowy ludowej. Są w nim następujące dane:

- numer i rodzaj tożsamy z numerem płyty lub taśmy (w zależności od nośnika),
- dane dotyczące dialektu, gwary, miejsca, daty, czasu nagrania, sposobu nagrania (z wiedzą, bez wiedzy informatora),
- charakterystyka okolicy: populacyjna (wieś, miasteczko, kolonia itd.), gospodarza (zatrudnienie mieszkańców, stosunki gospodarcze z dalszą okolicą),
- dane o informatorze, jego wieku, pochodzeniu, wykształceniu i wykonywanym zawodzie, stanie uzębienia, kształcie warg, barwie głosu, typie psychologicznym, stanie psychicznym podczas nagrania; często dołączane były fotografie w dwóch wariantach – cała sylwetka, zbliżenie twarzy,
- charakterystyka utrwalenia: opowiadanie (treść, forma), śpiew (nazwa piosenki, sposób wykonania), ocena gwaroznawcza (typowe cechy gwarowe, cechy gwarowe, które nie wystąpiły), ocena techniczna (typ nacinacza lub magnetofonu, gęstość nacięcia, warunki akustyczne),
- data sporządzenia protokołu, podpisy technika i eksploratora.

Z dzisiejszego punktu widzenia część tych informacji byłaby nie do uzyskania. Wówczas jednak warunki do ich pozyskiwania były sprzyjające, co pozwoliło na rozwój trzech zasadniczych kierunków działalności ówczesnego Zakładu Fonograficznego: „1. dialektologia, 2. embriologia i patologia mowy (z punktu widzenia językoznawczego), 3. fonetyka eksperymentalna” (Borowska 1953, 15).

Obecnie protokoły przechowywane są w 9 segregatorach i 53 różnej grubości teczkach – ilościowo szacuje się je na ponad 1600 egzemplarzy (dokładną liczbę można uzyskać poprzez zliczenie wszystkich protokołów, co wiąże się z rozpakowaniem teczek zawierających również inne dokumenty – jest to praca archiwizacyjna obliczana na wiele miesięcy, zaś prócz zliczania należy te dokumenty odpowiednio spisać, opisać w osobnych teczkach, zabezpieczyć i zeskanować, co obliczać należy na lata pracy). Dzięki hojności Instytutu Filologii Polskiej jeszcze w tym roku (2016) zostały zakupione odpowiednie do przechowywania tego typu dokumentacji opakowania bezkwasowe (teczki i kartony kopertowe), w których poszczególne egzemplarze dokumentacji zostaną przełożone papierem buforowanym bezkwasowym, co ma na celu przedłużenie ich żywotności. W celu uchronienia protokołów najlepszym rozwiązaniem byłoby ich skanowanie (i tu również władze instytutowe i wydziałowe deklarują pomoc); by zaś funkcjonowały jako dokument, należałoby je przede wszystkim zinwentaryzować i opracować, a ostatecznie udostępniać na zasadach ogólnie przyjętych w archiwach

polskich. Protokoły w połączeniu z przypisanym im dźwiękiem, utrwalonym na płycie czy szpuli, stanowią unikatowy zbiór archiwaliów. To materiały z grupy archiwaliów specyficznych, ważne z uwagi na aspekt historyczny badań dialektologicznych – są źródłem wiedzy odnośnie do ówczesnych metod badawczych, stanowią zabytek techniki, dostarczają informacji o społeczeństwie wielkopolskich wsi, zawierają ręczne podpisy eksploratorów (często znanych dziś profesorów, którzy dokonali utrwalenia, np. Władysław Cyran, Gerard Labuda, Halina Turska, Zenon Sobierajski i in.) itd.

„Następnie: zapiski dialektologów – tu można wyodrębnić (choć w praktyce nie zostało to zrobione) zespoły archiwalne zamknięte związane z twórcą zasobu, czyli 1. Adam Tomaszewski [...], 2. Zenon Sobierajski [...], 3. Henryk Nowak [...], a także zespół dokumentacji dla AJKLW [...]” (Kobus 2016, 15) i archiwalne egzemplarze prac studenckich: licencjackie, magisterskie, doktorskie, które automatycznie otrzymują kategorię archiwalną A.

Adam Tomaszewski

Pamiętki po doc. Adamie Tomaszewskim, choć w oryginalnym stanie są nieliczne, to dla dialektologii poznańskiej mają wartość bezcenną. Mowa tu o przedwojennych odręcznych zapiskach prowadzonych w zeszytach. Stan zachowania można uznać za dobry, choć widać, że papier uległ żółknięciu i zaczyna kruszeć (zakwaszenie). Symbolem pracy naukowej A. Tomaszewskiego jest w archiwum kartoteka z rozpisanymi na fiszki materiałami jego autorstwa z 267 miejscowości do 1943 r. (Gruchmanowa 2003, 32). Są to materiały bezcenne z uwagi na ich historyczny i naukowy charakter (dokumentacja leksyki wielkopolskiej).

Zenon Sobierajski

Spuścizna po prof. Z. Sobierajskim, znajdująca się w archiwum, nie jest zbyt bogata, mimo że dorobek naukowy badacza był, jak wiadomo, znaczący. To, czym dysponuje archiwum, zasadniczo znajduje się w 67 pudłach: a) 65 pudeł (nie wszystkie są pełne) to wypiski do słownika ludowego Wielkopolski, b) 2 pudła (A–K, K–P) zawierają fiszki Indeks alfabetyczny do słownika gwar kujawskich: gwary kujawskie.

Henryk Nowak

Spuścizna po prof. Henryku Nowaku obejmuje: liczne rękopisy (artykuły, podania, notatki itp.), tzw. kartotekę do słownika gwar chazackich oraz zapiski w zeszytach dotyczące tegoż słownika, dokumentację osobistą i służbową (np. teczka spraw poufnych dotyczących map, która zawiera dokumenty z l. 70. i 80.).

Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski

Zespół archiwalny gromadzący dokumentację do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW I–XI) to obszerny zbiór dokumentacji poświęconej głównie eksploracjom terenowym (nagrania i protokoły do nagrań wraz z opisanymi fotografiami, notatki, kwestionariusze, dokumenty formalne, np. umowy, podania, wnioski itd.) oraz materiały związane z opracowaniem pozyskanego materiału, przede wszystkim mapy: próbne, brudnopisowe, niepublikowane. Bez wątplenia osobnym podzespołem mogłyby być kwestionariusze do badań terenowych. I w tym momencie dochodzi do głosu

kwestia fonoteki. Jak już wspomniałam, fonoteka od niemal początku funkcjonowała jako samodzielny zbiór archiwaliów. Czy zatem warto wyodrębnić ją jako osobny podzespół? Wszak nie tylko nagrywano do AJKLW, są tu też utrwalone dźwięki z myślą o innych celach badawczych. Trzeba by zatem wyodrębnić nagrania związane z AJKLW, a to byłoby sprzeczne z podstawową zasadą archiwalną o nierozbijaniu zespołów. Na tej samej zasadzie należałoby rozpatrywać przyporządkowanie protokołów jako podzespołu archiwalnego fonoteki, gdyż są one ściśle związane z konkretnymi nagraniami (nie tylko do AJKLW).

Prace licencjackie, magisterskie i doktorskie

Szczególne miejsca zajmują w archiwum prace licencjackie, magisterskie i doktorskie dotyczące gwar, a powstałe w ZDP UAM i PD UAM. Prace te są od samego początku traktowane jako materiały archiwalne kategorii A. W sumie jest ich ok. 270 (możliwe wśród nich dublety). Materiały te oczekują na wprowadzenie do odpowiedniego katalogu.

Wspomniane wyżej dokumenty nie są przechowywane w najlepszych warunkach, co jednak nie czyni z naszego archiwum wyjątku w skali całego kraju. Nie zostały też jak dotąd w żaden sposób spisane, zinwentaryzowane czy opracowane i fakt ten nieprędko nastąpi z uwagi na niedobory kadrowe Pracowni Dialektologicznej. Gdy jednak kiedyś dojdzie do zatrudnienia osoby, która mogłaby się zająć wyłącznie archiwaliami pracownianymi, wówczas okazać się może, że wśród bezładnie składowanej dokumentacji jest jeszcze wiele tu niewspomnianych, a wielce interesujących archiwaliów.

Co można zrobić z tego rodzaju dokumentacją i dla niej?

Z racji tego, że protokoły zawierają liczne dane wrażliwe, możliwości publikowania ogranicza Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych. Rzeczą oczywistą jest tu fakt, że największą wartość mają protokoły w połączeniu z przypisanym nagraniem. Tu jednak publikację blokuje Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, co do której winni się wypowiedzieć prawnicy. Co do statusu prawnego archiwaliów Pracowni Dialektologicznej UAM wystosujemy niebawem pismo do Zespołu Radców Prawnych z prośbą o jednoznaczne jego określenie. Ważnym bowiem faktem jest to, że informatorzy do AJKLW za każde nagranie i udzielone informacje otrzymywali wówczas wynagrodzenie, o czym informuje nas Mieczysław Pluciński:

Ponieważ indagacja, odnosząca się do szczegółów personalnych informatora, jest momentem dość drażliwym, należy pytania zadawać ostrożnie, aby informatora nie zrazić. Jest rzeczą wskazaną, aby ta czynność odbywała się po utrwaleniu i wypłaceniu informatorowi honorarium (Pluciński 1953, 73).

Niestety, prócz przytoczonej relacji, w dokumentacji nie ma wzmianki dotyczącej wypłacanego informatorom wynagrodzenia. Poza tym nie rozstrzyga to o pozostałych nagraniach (poza AJKLW). Określenie statusu prawnego rzeczonych archiwaliów miałyby ogromne znaczenie. Umożliwiłoby bowiem stworzenie dostępnej w sieci internetowej bazy zawierającej dane o przechowywanych dokumentach, a nawet więcej, bo zawierającej próbki dźwięków. Na tym etapie są jednak poważne wątpliwości co do

tego, czy cel naukowy wystarczy, by udostępniać rzeczzone archiwalia? Czy obecny stan rzeczy upoważnia do starań o pozyskanie źródła finansowania (np. grantu)? Wszak większość finansowanych projektów, zwłaszcza związanych z archiwizacją czy digitalizacją, warunkowana jest udostępnianiem, przynajmniej częściowym. Wynika z tego, że pozornie oczywista dla tej gałęzi nauki dokumentacja generuje szereg istotnych problemów, które z czasem trzeba będzie rozwiązać, począwszy od uporządkowania archiwaliów, przez analizę prawną, na możliwościach technicznych kończąc.

Literatura

- AJKLW, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I–VI, red. Z. Sobierajski, J. Burszta, Wrocław [i in.] 1979–1991; t. VII, red. Z. Sobierajski, Wrocław 1992; VIII–XI, red. Z. Sobierajski, Poznań 1994–2005.
- Borowska N. (1953), *Powstanie i rozwój Zakładu Fonograficznego U.P.*, „Biuletyn Fonograficzny”, z. 1, s. 7–18.
- Gruchmanowa M. (2003), *Wielkopolskie materiały gwarowe zebrane przez Adama Tomaszewskiego*, [w:] Gruchmanowa M., *Gwary w ojczyźnie i na obczyźnie. Studia*, Poznań, s. 32–38.
- Kobus J. (2016), *Archiwum Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – historia, organizacja, działalność*, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Ireny Mamczak-Gadkowskiej, Poznań.
- Nowak H. (2001), *Od Archiwum Fonograficznego do Zakładu Dialektologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, [w:] *Gwary dziś. 1. Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 201–212.
- Pluciński M. (1953), *Z praktyki dźwiękowego utrwalania gwar*, „Biuletyn Fonograficzny”, z. 1, s. 71–77.
- Sierociuk J. (2015), *Poznańskie archiwum dialektologiczne. Zasób nagrań fonograficznych, opracowanie*, [w:] *Dziedzictwo audiowizualne w warsztacie badawczym historyka i procesie dydaktycznym*, red. R. Reczek, Poznań, s. 135–156.
- Zabrocki L. (1948), *Archiwum Fonograficzne Instytutu Zachodnio-słowiańskiego Uniwersytetu Poznańskiego*, „Slavia Occidentalis”, nr 19, s. 515–517.